

**BADIIY MATNLARDA MADANIY REALIYALAR TARJIMASI:
EKVIVALENTLIK VA ADEKVATLIK MUAMMOLARI**

Bobomurodova Fotima

ToshDo'TAU talabasi, 406-guruh
bobomurodovafotima76@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada badiiy matnlarda uchraydigan madaniy realiyalarni tarjima qilish muammolari lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Realialarni tarjimada ekvivalentlik va adekvatlik masalalari, tarjimonning strategik qarorlari, shuningdek, madaniy tafovutlar sabab yuzaga keladigan kontekstual muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, tarjimon uchun madaniy realiyalarni uzatishda literal tarjimadan ko'ra, funksional ekvivalent yoki kompensatsiya strategiyalaridan foydalanish samaraliroq ekani asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *madaniy realiyalar, ekvivalentlik, adekvatlik, badiiy tarjima, transformatsiya, moslashtirish.*

Tarjima jarayonida madaniy realiyalarni to'g'ri va aniq uzatish masalasi badiiy tarjimaning eng murakkab jihatlaridan biri hisoblanadi. Chunki realiyalar ma'lum bir xalqning turmush tarzi, ijtimoiy-madaniy qadriyatlari, urf-odatlar va mentaliteti bilan bevosita bog'liq. Ularning to'liq ekvivalentlari ko'p hollarda qabul qiluvchi til va madaniyatda mavjud bo'lmaydi. Shu sababli ekvivalentlik va adekvatlik tamoyillari tarjimonning asosiy mezoniga aylanadi.

Ekvivalentlik – mazmuniy moslikka, adekvatlik esa funksional, stilistik va kommunikativ moslikka erishish jarayonidir. Badiiy matn tarjimasida ushbu ikki omilning uyg'unligiga erishish tarjimaning samaradorligini belgilaydi.

Madaniy realiyaning mazmuni va tasnifi

Madaniy realiyalar — boshqa tillarda tayyor nomi yo'q bo'lgan, milliy-madaniy xususiyatlar bilan bog'liq so'z va iboralar bo'lib, ular xalqning turmush tarzi, etnografiyas i, geografiyasi, tarixiy tajribalarini aks ettiradi. A.V. Fedorov, S. Vlastov va S. Florinlarning tasnifiga ko'ra, realiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. **Maishiy realiyalar:** “osh”, “do'ppi”, “suzma”, “tandir”.
2. **Etnografik realiyalar:** “navro'z”, “sumalak”, “mavrigi”.
3. **Ijtimoiy-siyosiy realiyalar:** “mahalla”, “oqsoqol”, “hashar”.
4. **Geografik realiyalar:** “Aral”, “Qizilqum”, “Zarafshon”.

Bu birliklarning tarjimasida literal usul ko‘pincha ma’no yo‘qolishiga, hatto noto‘g‘ri talqinlarga olib keladi. Shu bois tarjimon kontekstni chuqur anglab, madaniy universallarni aniqlashi zarur.

Badiiy tarjimada ekvivalentlik muammosi. Realialarni tarjimada to‘liq ekvivalent topish ko‘pincha imkonsiz. Masalan, o‘zbekcha “mahalla” tushunchasining ingliz tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalenti yo‘q. Uni *neighbourhood* deb tarjima qilish mumkin bo‘lsa-da, bu birlik o‘zbek mahallasining ijtimoiy o‘rni, an‘analari, o‘ziga xos boshqaruv tizimini aks ettira olmaydi. Bu holat tarjimada ekvivalentlikni minimal darajada ta‘minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Bunday vaziyatlarda tarjimon quyidagi usullardan foydalanadi:

- **Transliteration:** *sumalak, do‘ppi, tandir*.
- **Izohli tarjima:** *mahalla – community-based neighbourhood system*.
- **Funksional ekvivalent:** *hashar – collective voluntary work*.
- **Kompensatsiya:** ma’no yo‘qolgan joyni matnning boshqa qismida izohlash.

Adekvatlik va madaniy moslashtirish (adaptatsiya). Adekvatlik deganda tarjimaning nafaqat leksik, balki stilistik, pragmatik va madaniy mosligi tushuniladi. Badiiy tarjima muhim bo‘lgan emotsional-estetik komponentlar aynan adekvatlik orqali tiklanadi.

Masalan, Chingiz Aytmatov asarlaridagi “manqurt” realiyasi ingliz tilida *manqurt* tarzida transliteratsiya qilinadi, lekin uning tarixiy va mifologik ma’nosi qo‘shimcha izohlashni talab qiladi. Shunda tarjima adekvat bo‘ladi.

Yana bir misol: Alisher Navoiy dostonidagi “ko‘ngil”, “anduh”, “tavakkal” kabi konseptlar g‘arb tillarida to‘liq funksional o‘ringa ega emas, shu sabab badiiy ko‘chimlar va konnotatsiyalarni saqlash uchun kontekstual adaptatsiya zarur.

Tarjimon strategiyalari: tahlil va takliflar. Badiiy tarjimada madaniy realialarni yetkazish uchun quyidagi strategiyalar samarali hisoblanadi:

1) Transliteratsiya va transkripsiya

Transliteratsiya va transkripsiya — madaniy realiyani tarjima matnida asl shakliga maksimal yaqin ko‘rinishda berish usulidir. Bu strategiya milliy koloritni, realiyaning “begonaligini” va madaniy o‘ziga xosligini to‘liq saqlaydi. Ayniqsa, ovqat nomlari, kiyim-kechak, geografik nomlar, marosimlar va etnografik birliklar tarjimasida samarali qo‘llanadi: *sumalak, do‘ppi, tandir, navro‘z* va boshqalar.

Biroq bu usulning kamchiligi shundaki, o‘quvchi ushbu birlikni o‘z lingvomadaniyatidan uzoq deb hisoblab, uning mazmunini anglashda qiynalishi mumkin. Shu sababli transliteratsiya ko‘pincha izoh yoki footnote bilan birga qo‘llanadi. Masalan, ingliz tilida “*navro‘z*” tushunchasini transliteratsiya qilish davomida izohsiz qoldirish adekvat qabul qilinmasligi mumkin.

2) Izohli tarjima (*explicitation*)

Izohli tarjima — tarjimon realiyaning ma'nosini kengroq tushuntirib berish orqali adekvatlikni ta'minlaydigan strategiyadir. Bu usul ayniqsa, qabul qiluvchi madaniyatda mavjud bo'lmagan ijtimoiy, tarixiy yoki diniy tushunchalarni izohlashda qo'l keladi. Masalan, *"mahalla — community-based neighbourhood system with traditional social functions"* tarzidagi izohli tarjima realiyaning mohiyatini to'liq ochib beradi.

Izohli tarjimaning afzalligi — realiya mazmunini to'liq va aniq yetkazishdir. Ammo kamchiligi shundaki, matnda qo'shimcha tushuntirishlar paydo bo'lib, badiiy oqimning tabiiyligini buzishi, ritmni sekinlashtirishi va o'quvchining badiiy idrokiga ortiqcha yuk bo'lishi mumkin. Shu bois izohli tarjimada muvozanat muhim.

3) Funksional ekvivalent

Funksional ekvivalent — realiyaning bevosita shaklini emas, balki uning vazifasini, ijtimoiy rolini yoki madaniy funksiyasini ifodalaydigan mos birlik bilan almashtirish strategiyasidir. Masalan, *"oqsoqol"* so'zining inglizcha *community elder* tarzida tarjima qilinishi uning jamiyatdagi ijtimoiy rolini aks ettiradi.

Funksional ekvivalent tarjimani tabiiylashtiradi, o'quvchi uchun tushunarli qiladi va matnning umumiy oqimiga mos tushadi. Biroq bu usul realiyaning milliy o'ziga xosligini kamaytirishi mumkin. Ya'ni, funksional ekvivalent ko'pincha universallashtiradi, natijada realiyaning original badiiy koloritining bir qismi yo'qoladi.

4) Adaptatsiya (*domestication*)

Adaptatsiya — realiyani qabul qiluvchi madaniyatga yaqin birlik bilan almashtirish orqali matnni o'quvchiga maksimal darajada tushunarli qilish strategiyasidir. Bu usul, ayniqsa, bolalar adabiyoti, ommabop adabiyot yoki o'quvchi *"begona"* madaniy kodlarni qabul qilishga tayyor bo'lmagan holatlarda qo'llanadi.

Masalan, ingliz tilidagi *"Thanksgiving dinner"* iborasi o'zbek tiliga ba'zan *"oila davrasidagi bayramona kechki ovqat"* tarzida adaptatsiya qilinishi mumkin. Bu o'quvchi uchun tushunarli bo'ladi, ammo original madaniy detal yo'qoladi.

Adaptatsiya matnning qabul qilinishini osonlashtirsa-da, milliy koloritning sezilarli yo'qotilishiga, madaniy konnotatsiyaning soddalashtirilishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli ilmiy va klassik tarjimalarda kamroq qo'llanadi.

5) Foreignization (*begonalashtirish*)

Foreignization — matnning milliy ruhini maksimal darajada saqlagan holda, o'quvchini asl madaniyat bilan *"uchrashtirish"* strategiyasidir. Bu usulda realiya asliga yaqin tarzda beriladi va o'quvchi uchun biroz begona, ekzotik bir birlik sifatida qabul qilinadi.

Masalan, *"hashar"*, *"dutor"*, *"palov"* kabi realiyalar ingliz tilida aynan shu shaklda qo'llanishi va kontekstual tarzda tushunarli bo'lishi mumkin. Foreignization milliy koloritni

saqlaydi, o‘quvchini asl madaniyatni his qilishga undaydi, tarjimalar orasida autentiklikni ta‘minlaydi.

Kamchiligi — o‘quvchi uchun tushunarsizlik va madaniy masofaning ortishi. Ammo ilmiy adabiyot, klassik asarlar va an‘anaviy madaniyatni targ‘ib qiluvchi tarjimalarda bu strategiya afzal ko‘riladi.

Xulosa

Badiiy matnlarda madaniy realiyalar tarjimasi — lingvokulturologiya, semantika va stilistika kesishgan murakkab jarayon. Ekvivalentlik kamdan-kam to‘liq ta‘minlanadi, shuning uchun tarjimon adekvatlikni qo‘llash orqali matnning funksional va estetik xarakterini tiklashga intilishi lozim. Eng maqbul strategiya — realiya turiga, kontekstga va matning badiiy vazifasiga mos ravishda transliteratsiya, funksional ekvivalent yoki izohli tarjimalarni kombinatsiyalashdir. Shunday qilib, tarjimonning madaniy sezgirligi, lingvistik kompetensiyasi va ijodiy yondashuvi badiiy tarjima sifatini belgilovchi asosiy omillardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asadov, M.T. 2021. “Fransuz-o‘zbek tarjimachiligi istiqbollari”. O‘zbekiston: til va madaniyat 1 (3): 125-134.
2. Mamarasulova, Gulnoz. "THE INFLUENCE OF ORIENTAL LITERATURE ON ENGLISH POETRY AND PROSE." Nordic_Press 8.0008 (2025).
3. Vlasov S., Florin S. *Непереводимое в переводе*. Moskva, 1980.
4. Fedorov A.V. *Основы общей теории перевода*. Moskva, 2002.
5. Newmark P. *A Textbook of Translation*. London, 1988.